

УДК 343.771

ТМД ЕЛДЕРІНІҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША СУ БИОЛОГИЯЛЫҚ РЕСУРСТАРЫН ЗАҢСЫЗ АЛУ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТЫ РЕТТЕУДІҢ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛІ

Айнур Жарылғасынқызы Нурутдинова¹

*PhD докторы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің
аға оқытушысы, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: ainur_zharylgasynkyzy@bk.ru*

Багила Тлеулесовна Тлеулесова

*PhD докторы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің
аға оқытушысы, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: tleulesova1983@mail.ru*

Аннотация. Ғылыми жұмыс су биологиялық ресурстарын қорғау мен пайдалануды құқықтық реттеудің кейбір мәселелерін қарастырады. Жұмыста ТМД-ға кіретін, оның ішінде Каспий маңы мемлекеттеріне жататын кейбір мемлекеттердің заңнамалық тәжірибесін зерделеу және талдау жүргізіледі. Соңғыларының болуы балықтарды, басқа да су биологиялық ресурстарын заңсыз алумен күресу және биологиялық әртүрлілікті сақтау үшін мемлекеттердің бірлескен өзара іс-қимылының қажеттілігімен түсіндіріледі. Мақалада флора мен фаунаның су өкілдерін өндіруді заңсыз жүзеге асырғаны үшін заңды жауапкершілік институтын дамыту мүмкіндіктері туралы мәселе негізделеді. Сонымен қатар, Кеңес Одағының заңнамасы әсер еткен ТМД елдерінің қылмыстық заңнамасы баптарының ережелері қарастырылады. Осы негізде су биологиялық ресурстарына қатысты заңнама нормаларын сақтамағаны үшін қылмыстық жауаптылықты қолдану туралы ережелердің жалпы айрықша ерекшеліктері айқындалады. Бұдан басқа, жекелеген мемлекеттердің зерттелетін құқықтық қатынастарды реттеудегі қылмыс нысанын, қылмыс құрамының біліктілік белгілерін, қоршаған ортаға келтірілген залалдың мөлшерін анықтау бөлігіндегі ерекшеліктері айқындалады. Сонымен қатар, жұмыста су биологиялық ресурстарын қорғау мен ұтымды пайдалануға қатысты елдер арасындағы халықаралық ынтымақтастық мәселесі көтеріледі. Осыған байланысты Каспий теңізінде биологиялық ресурстарды заңсыз алуға (браконьерлікке) қарсы күрес саласындағы ынтымақтастық туралы қазіргі уақытта талқыланып отырған хаттамада көрініс табуы мүмкін мемлекеттердің бірлескен ұйымдастырушылық іс-әрекеттері негұрлым тиімді болып табылады. Авторлар осы ынтымақтастықты дамытуға және қылмыстық заңнаманы қалыптастырудың ортақ тарихы бар, бірақ су биологиялық ресурстарын қорғау мақсатын іске асырудың әртүрлі тәсілдерді қолданатын елдердің тәжірибесін зерделеуге қатысты ұсыныстарды белгілейді.

Түйін сөздер: заңсыз алу, су биологиялық ресурстары, қылмыстық жауапкершілік, қылмыс, ТМД елдері, қылмыстық заңнама, қорғау.

СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД К РЕГУЛИРОВАНИЮ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕЗАКОННУЮ ДОБЫЧУ ВОДНЫХ БИОЛОГИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ СТРАН СНГ

Нурутдинова Айнур Жарылғасынқызы

*Доктор PhD, старший преподаватель Актюбинского регионального
университета имени К. Жубанова, г.Актобе, Республика Казахстан;
e-mail: ainur_zharylgasynkyzy@bk.ru*

¹ Хат-хабарларға арналған автор

Тлеулесова Багила Тлеулесовна

Доктор PhD, Старший преподаватель Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова, г.Актобе, Республика Казахстан;
e-mail: tleulesova1983@mail.ru

Аннотация. Научная работа рассматривает некоторые вопросы правового регулирования защиты и использования водных биологических ресурсов. В работе проводится изучение и анализ законодательного опыта некоторых государств, входящих в СНГ, в том числе относящихся к прикаспийским государствам. Наличие последних объясняется необходимостью совместного взаимодействия государств для борьбы с незаконной добычей рыб, иных водных биологических ресурсов и сохранения биологического разнообразия. В статье обосновывается вопрос о возможностях развития института юридической ответственности за незаконное осуществление добычи водных представителей флоры и фауны. Кроме того, рассматриваются положения статьей уголовного законодательства стран СНГ, на которых оказало влияние законодательство Советского Союза. На этой основе выявляются общие отличительные особенности положений о применении уголовной ответственности за несоблюдение норм законодательства в отношении водных биологических ресурсов. Кроме того, определяются особенности в регулировании изучаемых правоотношений отдельными государствами в части установления предмета преступления, квалифицирующих признаков состава преступления, размера нанесенного ущерба окружающей среде. Кроме того, в работе поднимается вопрос международного сотрудничества между странами относительно охраны и рационального использования водных биологических ресурсов. В этой связи наиболее эффективным выступают совместные организационные действия государств, которые могут быть отражены в обсуждаемом на настоящее время Протоколе о сотрудничестве в области борьбы с незаконной добычей (браконьерством) биологических ресурсов на Каспийском море. Авторами предлагаются рекомендации относительно развития данного сотрудничества и применения опыта стран, имеющих общую историю развития уголовного законодательства, но разные подходы к реализации цели охраны водных биологических ресурсов.

Ключевые слова: незаконная добыча, водные биологические ресурсы, уголовная ответственность, преступление, страны СНГ, уголовное законодательство, охрана.

A MODERN APPROACH TO THE REGULATION OF CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL EXTRACTION OF AQUATIC BIOLOGICAL RESOURCES UNDER THE LEGISLATION OF THE CIS COUNTRIES

Nurutdinova Ainur Zharylgasynkyzy

PhD, Senior lecturer of the Aktobe Regional University after K. Zhubanov, Aktobe c., the Republic of Kazakhstan;
e-mail: ainur_zharylgasynkyzy@bk.ru

Tleulessova Bagila Tleulessovna

PhD, Senior lecturer of the Aktobe Regional University after K. Zhubanov, Aktobe c., the Republic of Kazakhstan;
e-mail: tleulesova1983@mail.ru

Abstract. The scientific work examines some issues of legal regulation of the protection and use of aquatic biological resources. The work examines and analyzes the legislative experience of some CIS member states, including those belonging to the Caspian states. The presence of the latter is explained by the need for joint cooperation between States to combat illegal fishing of fish and other aquatic biological resources and preserve biological diversity. The article substantiates the question of the possibilities of developing the institution of legal responsibility for the illegal extraction of aquatic representatives of flora and fauna. In addition, the provisions of the articles of the criminal legislation of the CIS countries, which were influenced by the legislation of the Soviet Union, are considered. On this basis, the general distinctive features of the provisions on the

application of criminal liability for non-compliance with legislation in relation to aquatic biological resources are identified. In addition, the peculiarities in the regulation of the studied legal relations by individual states are determined in terms of establishing the subject of the crime, qualifying signs of the corpus delicti, and the amount of damage to the environment. In addition, the paper raises the issue of international cooperation between countries regarding the protection and rational use of aquatic biological resources. In this regard, the most effective are the joint organizational actions of the States, which can be reflected in the Protocol on Cooperation currently under discussion in the Field of Combating Illegal Extraction (Poaching) of Biological Resources in the Caspian Sea. The authors propose recommendations on the development of this cooperation and the application of the experience of countries with a common history of criminal law development, but different approaches to the implementation of the goal of protecting aquatic biological resources.

Keywords: illegal mining, aquatic biological resources, criminal liability, crime, CIS countries, criminal legislation, protection.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_78_3_230

Кіріспе

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қазіргі уақытта адамзат алдында тұрған жаһандық мәселелер тізімінде екені даусыз. Ғылыми-техникалық прогрестің қазіргі даму деңгейі адам өмірінің жойылуына әкелуі мүмкін және бұл кез-келген мемлекеттің аумағына жататындығына байланысты емес. Теріс салдардың ауырлығына қатысты экологиялық құқық бұзушылықтар жасау кез келген мемлекеттің, оның ішінде Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігіне айқын қауіп болып табылады [1, 67 б.]. Бұл қалпына келмейтін табиғи ресурстардың азаюына, атмосфералық ауаның жай-күйінің нашарлауына, табиғи ресурстардың, оның ішінде су, орман, жер ресурстарының жаңару процесінің ауырлығына, экологиялық апат аймақтары мәртебесі бар аумақтардың пайда болуына, адамдардың өмір сүру сапасының төмендеуіне және т.б. әкеледі [2]. Осыған байланысты мақаланың қарастырылып отырған тақырыбының су биологиялық ресурстарын заңсыз алу саласында жасалатын қылмыстар санының ұлғаюы, осы заңсыз әрекеттерге қылмыстық-құқықтық ықпал ету әдістері мен нысандарының тиімділігінің төмендеуі, қылмыс жасау фактілерін анықтау және дәлелдеу бөлігіндегі қиындықтар сияқты аспектілерін атап өтуге болады. Балықты қорғау саласындағы қылмыстардың көпшілігі заңсыз алу болып табылады, ол үшін қылмыстық жауапкершілік кеңестік кезеңдегі қылмыстық заңнаманың дамуының салдары болып табылады. Сондықтан ТМД елдерінің заңнамалық тәжірибесінде әр мемлекеттің су биологиялық ресурстарын қорғаудың өзіндік ерекшеліктері байқалады.

Материалдар мен әдістер

Сыртқы экономикалық жағдайлардың әсерінен заңнама саласының өзгеруіне байланысты тақырыптың өзектілігі артып келеді. Мақаланың әдіснамалық негізі су биологиялық ресурстарын алу саласындағы қылмыстық заңнаманың ережелерін сақтамау мәселелерін зерттеудің логикалық, жүйелі әдістері болып табылады. Бұл ретте теориялық және заңнамалық ережелерді қарастыру және ғылыми жұмыс бойынша қорытындыларды анықтау үшін жалпылау үшін талдау және синтез әдістері қолданылды.

Теориялық негізді И.Ш.Борчашвили, А.А.Савичев, Л.Е.Азимов, Н.А.Чертованың еңбектерінде баяндалған ережелер құрады. Бұл экологиялық қылмыстарға қатысты қылмыстық жауапкершілік туралы, атап айтқанда су биологиялық ресурстарына қатысты заңсыз әрекеттер саласындағы ережелерді қолдануға, сондай-ақ олардың ғылыми қызмет барысында алған пікірлері мен қорытындыларына сүйенуге мүмкіндік берді.

Талқылау

Осыған байланысты Ресей Федерациясының қылмыстық заңнамасын жетілдіру және ТМД елдері үшін модельдік Қылмыстық кодексті қабылдау тәжірибесінің әсерін бөліп көрсету қажет. Осыған байланысты Әзірбайжан Республикасының Қылмыстық кодексі экологиялық қылмыстардың құрамының мазмұнына қатысты, олардың заңнамалық актідегі бабы бойынша қылмыстық жауапкершілік Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексіне ұқсас [1, 24-25 б.]. Әзірбайжан Қылмыстық кодексінің 256-бабы балық және басқа да су биоресурстарын заңсыз алу үшін қылмыстық жауапкершілікті анықтайды². Аталған баптың нормалары елеулі зиян

² Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря

келтіруден көрінетін қылмыстың негізгі материалдық құрамын, сондай-ақ 256.2.1-тармақта-объективті тараптың ірі зиян келтіру ретінде саралайтын белгісін белгілейді. Сонымен қатар, ұйымдасқан топ негізінде заңсыз өндіріп алуға қатысты қатаң қылмыстық жауапкершілік белгіленді: ең төменгі жамақтың бір-екі мың айыппұлы немесе екі жылдан бес жылға дейін бас бостандығынан айыру түрінде. Жазаның жоғарғы және төменгі шекарасының болуы қарастырылып отырған бап нормаларының жалпы профилактикалық маңыздылығын көрсетеді. Өзінбайжанның қылмыстық заңнамасы заңсыз әрекеттің орнын анықтау бөлігінде Грузия заңнамасына ұқсас, яғни мемлекеттің ішкі су ресурстарында, аумақтық теңізде, континенттік қайраңда, ерекше экономикалық аймақта заңсыз алу. Қазақстандық қылмыстық заңнамада қылмыс жасалған жер белгіленбейді, қылмыстық жауаптылықтың басталуы балық және су биологиялық ресурстарының орналасқан жеріне қарамастан жүзеге асырылады. Дәл осындай Ресей Федерациясының заңнамасында қамтылған және біздің ойымызша, анағұрлым негізделген. Сонымен қатар Ресей заңнамасында Қылмыстық кодекстің³ 253-бабының екінші бөлігінің ережелері мемлекеттің ерекше экономикалық аймағы мен континенттік қайраңында белгіленген рұқсат құжаттарының су биоресурстарын алуды жүзеге асыруды қарастырады. Бұл тұрғыда іздеуге, барлауға, зерттеуге қатысты құқықтық қатынастар ескерілмейді. Ресейдің қылмыстық заңнамасында осы құрамдардың болуы әртүрлі субъектілердің соттары ұқсас әрекеттердің саралауын бірдей қарастырмайтындығына байланысты пікірталастардың бірі болып табылады. Осыған байланысты ғалымдар мен практиктер нормалардың бәсекелестігі туралы айтады, оларды саралау белгісін көрсете отырып, жалпы жағдайға қосу қажеттілігін қолдайды, яғни эксклюзивті экономикалық аймақта немесе континенттік қайраңда өндіру. Осыған байланысты браконьерлік туралы істерді қарайтын ерекше экономикалық аймақтардың соттар тәжірибесі оның мағынасына сәйкес келмейтінін атап өткен жөн, өйткені экологиялық және қылмыстық заңнама елдің бүкіл аумағында қолданылады, сондықтан Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің

256-бабының 2-бөлігі мен 253-бабының 2-бөлігіндегі негізгі айырмашылық қылмыстың мәнін анықтауға негізделуі керек.

Су биологиялық ресурстарын қорғау туралы заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілікті белгілеуде бұрын айқындалған ұқсастық Қазақстан Республикасының заңнамасында экологиялық қылмыстарға арналған жеке тарауының болуымен расталады⁴. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 335-бабының және Ресей Федерациясы Қылмыстық кодексінің 256-бабының ережелерін салыстыра отырып, қарастырылып отырған қылмыстың ұқсас құрамын атап өтуге болады, бірақ айрықша ерекшеліктері де бар. 335-баптың бірінші бөлігі флора мен фаунаның су өкілдерінің жарылғыш құралдары мен жаппай қырып-жою құралдарын пайдалануы немесе елеулі зиян болған кезде қылмыстық жауаптылықтың басталуы туындайтын қылмыстың құрамын айқындайды. Осы баптың екінші бөлігінің ережелері осы қылмысты бірнеше рет жасаған кезде қылмыстық жауаптылықтың басталуын белгілейді. Үшінші бөлім қаралып отырған іс-әрекеттің саралаушы белгілерін: қылмыс жасалған су биологиялық ресурстарын сирек кездесетін, құрып кету қаупі төнген ретінде анықтау; заңсыз іс-әрекетті жасау орны-уылдырық шашуға арналған орын, оларға көші-қон жолдары; қызметтік жағдайын, өздігінен жүретін көлік құралын пайдалану; бірнеше адамның алдын ала сөз байласуы бойынша; ерекше қорғалатын табиғи аумақтар не төтенше экологиялық қауіптілігі бар аумақтар ретінде айқындайды. 335-баптың келесі бөлігі ірі зиянның болуы, қылмыстық топтың немесе бұрын су-биологиялық ресурстарды алуды жүзеге асыру құқығынан айырылған адамның жасауы сияқты қылмыстың саралаушы белгілерін көрсетеді. Осы бапта қарастырылған қылмыстың салдары мемлекеттің экологиялық қауіпсіздігін бұзу болып табылады, оған су биологиялық ресурстарының санын қорғау, ұтымды және тиімді пайдалану және өндіру, сақтау арқылы қол жеткізіледі. Бекмағамбетов А.Б. бойынша осы қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі су ортасында тіршілік ететін жануарларды, сондай-ақ кәсіпшілік сипаттағы өсімдіктерді қорғау мен тиімді табиғат пайдалануға қатысты ережелер белгілейтін құқықтық қа-

1999 года №787-ІО//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353&pos=447;-50(Жүзінген күні 21.11.23 ж.)

³ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года №63-ФЗ// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073(Жүзінген күні 28.11.23 ж.)

⁴ 11 тарау. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі №167 кодексі//https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970000167_ (Жүзінген күні 02.12.23 ж.)

тынастар болып табылады [3, 275 б.]. Ағыбаев А.Н. өз еңбегінде объективті жағын бұл қылмыстық мінез-құлықтың сыртқы көрінісі деп белгілейді. Бұл қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағының белгілері: қоғамға қауіпті әрекет немесе әрекетсіздік, қоғамға қауіпті зардаптар, әрекет пен қоғамға қауіпті зардаптар арасындағы себепті байланыс, қылмысты жасау орны, уақыты, тәсілі мен жағдайы [4, 247 б.]. Сонымен қатар қылмыстың мәні қазақстандық заңнамамен екі жақты реттеледі. Суда жүзетін жүнді жануарларды заңсыз аулағаны үшін қылмыстық жауапкершілік 337-баптың «Заңсыз аң аулау» ережелерімен белгіленген, себебі бұл жануарлар жүнді жануарлар болып табылады. Балық және өзге де су биологиялық ресурстарын аулауға рұқсат беретін құжаттың болуы, егер алу орны, уақыты, қолданылған тәсілдері мен құралдарына қатысты ережелер сақталмаса, жауапкершіліктен босату үшін негіз болып табылмайды. Жоғарыда аталған баптан басқа, су биоресурстарын қорғауға қатысты 338-баптың «Жануарлар дүниесін қорғау қағидаларын бұзу» ережелерін атап өтуге болады. Ол өндірістік қызметті жүзеге асыру, көлік құралын қолдану кезінде жануарлар дүниесін қорғау нормаларын сақтамауына байланысты жануарлар дүниесінің өкілдерін жаппай таратқаны үшін жауаптылыққа тарту мәселелерін; балық шаруашылықтарын және олардың алқаптарын, аңшылық алқаптарын пайдалану және қорғау нормаларын реттейді. Сонымен қатар, үлкен зиянның болуы жауапкершілікке тартуға негіз болады. Соңғы бапқа қатысты мұндай заңсыз әрекет су биологиялық ресурстарын алумен қатар жүрмеуі керек екендігіне байланысты нормалардың бәсекелестігін атап өтуге болады.

Сабақтас құрам ретінде флора мен фаунаның сирек кездесетін, жойылып кету қаупі төнген өкілдерін жою жөніндегі 339-бапты атап өту қажет⁵. Қызыл кітапқа енген жануарлар мен өсімдіктерді заңсыз алу Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 335-бабында белгіленген қылмыстың негізгі құрамына қатысты арнайы құрам ретінде белгіленеді.

Экологиялық қылмыстар Украина-

ның қылмыстық заңнамасына сәйкес жеке бөлімге бөлінген «Қоршаған ортаға қарсы қылмыстар»⁶. 249-баптың бірінші бөлігінде балық, аң немесе өзге де су өндіру кәсіпшілігімен заңсыз айналысуға қатысты ережелер қамтылады. Заң шығарушы су биологиялық ресурстарына қатысты құқықтық қатынастарды қарастыра отырып, осы мәселе бойынша кеңестік қылмыстық заңнама бабының атауы мен құрылымын сақтап қалды. РСФСР Қылмыстық кодексінің⁷ 163-бабының «Балық және басқа да су өндіруші кәсіпшіліктермен заңсыз айналысу» ережелеріне сәйкес, осы қылмыстың саралаушы белгілері ірі зиянның болуы, балық және су жануарларын өндіру болды; объективті тараптың белгілері уақыт, орын, құралдар мен тәсілдер, рұқсат беру құжаттарының болуы, сондай-ақ өндіру жүргізілген су ресурстарының түрлері ретінде анықталды. Украинаның Қылмыстық кодексінің ережелерінде зерттелетін қылмыстың сараланған белгілері-бұл қылмыс үшін соттылықтың болуы, балықты және жануарлар әлемінің басқа өкілдерін жаппай жоюдың құралдары мен әдістерін қолдану. Қылмыстың пәні ретінде барлық су жануарлары бола бермейді: кейбір жануарларға қатысты, өзен кәмшаты сияқты, заңсыз әрекеттер Украинаның Қылмыстық кодексінің 248-бабының «Заңсыз аң аулау» ережелерімен қарастырылады. Қалғаны үшін, қылмыстың пәні ретінде тақырыбы балықтар, кейбір маңызды жануарлар мен өсімдіктермен анықталады. Соңғысы азық-түлік болып табылады немесе медициналық құралдарды өндіру үшін қажет. Зиян көлемін анықтау үшін экологиялық құндылық, өндірілген табиғи ресурстың мөлшері, табиғатқа келтірілген зиянның бағасы мен мөлшері маңызды [5, 89 б.]. Бұл ретте, 224-бапта⁸ заң шығарушы зиян ірі деп есептелуге негіздемені айқындайды: ол азаматтардың ең төменгі табысынан үш жүз және одан да көп есе көп болған кезде; егер ол ең төменгі табыстың мың мөлшерінен асатын болса-зиян аса ірі болады.

Бұл ретте Қылмыстық кодекстен басқа, Украинада су биологиялық ресурстарын өндіруді реттеу бөлігінде мынадай нормативтік құқықтық актілер: «Жануарлар әлемі

⁵ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРПЗ//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (Жүзінген күні 02.12.23 ж.)

⁶ VIII бөлім. Уголовный кодекс Украины от 5 апреля 2001 года №2341-III// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418109(Жүзінген күні 02.12.23 ж.)

⁷ Уголовный кодекс РСФСР от 27 октября 1960 года// https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_2950/?ysclid=1rgiahtw1934582401(Жүзінген күні 05.12.23 ж.)

⁸ Уголовный кодекс Украины от 5 апреля 2001 года №2341-III//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418109(Жүзінген күні 02.12.23 ж.)

туралы» Заң⁹, «Балық, басқа су ресурстары және олардан жасалған тағам өнімдері туралы» Заң¹⁰, мемлекеттің әртүрлі су ресурстарында балық аулау, кәсіптік балық аулау ережелерін бекітетін әртүрлі заңға тәуелді актілер, оларда келтірілген залалды анықтау, есептеу әдістері мен төлемдер мәселелері де талқыланады. Украина Министрлер Кабинетінің қаулысымен келесі су биологиялық ресурстарды заңсыз алу, жою салдарынан келтірілген залал мөлшерін анықтау үшін төлемдерді есептеу механизмі енгізілді:

- Украинаның су ресурстарындағы балықтардың, су жануарларының және өсімдіктердің құнды тұқымдары;

- заңмен қорғалатын және мемлекеттің континенттік қайраңында орналасқан су биологиялық ресурстары;

- елдің ерекше экономикалық аймағындағы су биологиялық ресурстары және ерекше экономикалық аймақтың шекарасынан тыс су ресурстарында болатын анадромды балық түрлері.

Қылмыстық жауапкершілік субъектілері ретінде азаматтар, шетелдік азаматтар және азаматтығы жоқ адамдар анықталды. Экологиялық заңнаманы сақтамауға байланысты балық шаруашылығына келтірілген залал көлемін есептеу әдістемесін Украинаның Экономикалық қауіпсіздік министрлігі қабылдады. Су биологиялық ресурстарының заңсыз өндірілген көлеміне қатысты ол тәркіленіп, кейіннен коммерциялық және дайындаушы кәсіпорындарға сату үшін беріледі. Сатудан және зиянды өтеуден түскен қаражат мемлекет бюджетіне, қоршаған табиғи ортаны қорғаудың жергілікті қорларының бюджеттеріне беріледі [6, 263 б.].

Беларусь Республикасының су биологиялық ресурстарын заңсыз алуға қатысты заңнамасы Ресей Федерациясының Қылмыстық заңнамасына ұқсас белгілерге ие. Беларусь Республикасы Қылмыстық кодексінің¹¹ «балықты немесе басқа су жануарларын заңсыз алу» 281-бабының үш құрамдас бөлігі бар. Олардың біріншісінде қылмыстың негізгі құрамы айқындалған, яғни рұқсат беру құжаттары болмаған кезде, белгіленген уақытта және жерде заңсыз құралдар мен тәсілдермен, әдістермен балық және басқа да

су жануарларын алу. Заңсыз іс-әрекет нысанасының белгісі бойынша саралау құрамдар, яғни сирек кездесетін және Беларусь Республикасының Қызыл кітабына енгізілген балықтар, су жануарлары, бұл туралы бұрын құқық бұзушы хабардар болған; қылмыстың объективті жағының белгісі бойынша, яғни ірі көлемде зиян келтіру, қауіптілігі жоғары құралдарды қолдану (ультрадыбыстық, электромагниттік өрістің қасиеттері, жарылысты жүзеге асыру), Беларусь қылмыстық заңнамасының қарастырылып отырған бабының екінші бөлігінде белгіленген. Үшінші бөлім қоғамдық қауіптіліктің саралау белгілерін анықтайды, яғни лауазымды адам өзінің қызметтік жағдайын қолдана отырып, қылмыс субъектісі бола алады. Бұл ретте мұнда заңнама бойынша ірі және аса ірі зиянның көлемі белгіленді. Заңнамада қарастырылып отырған қылмыстың негізгі құрамы айқындалған, ол қылмыс нысанасының белгілерін (балық ресурстары, жолсерік жануарлары), объективті тарапты (рұқсат беру құжаттарының өндіру жүзеге асырылатын іс-әрекеттер) және заңсыз әрекеттер жасалған уақыттың, құралдар мен әдістердің, орындардың белгілерін айқындайды.

Бұл ретте Беларусьтің қылмыстық заңнамасында әкімшілік немесе тәртіптік жауапкершілікті қолданғаннан кейін осы әрекетті қайталап жасаған кезде үлкен қоғамдық қауіптілігі жоқ қылмысқа қатысты қылмыстық жауаптылықтың басталуы туралы әкімшілік преюдиция белгіленген¹². Зерттелетін қылмысқа қатысты бірінші дәрежелі қоғамдық қауіптіліктің саралаушы белгілері объективті жағына, яғни үлкен көлемдегі зиян келтіруге және қылмыс тақырыбына, яғни сирек кездесетін және елдің Қызыл кітабына енгізілген балықтар мен су жануарларына қатысты анықталды, ал соңғы жағдайды қылмыс жасаған адам түсінуі керек. Бірінші дәрежелі қоғамдық қауіптіліктің саралаушы белгілері ретінде: субъектінің белгісі бойынша (лауазымды адам өзінің қызметтік жағдайын қолдана отырып), объективті тараптың белгісі бойынша (аса ірі көлемде зиян келтіру) айқындалды [7, 611 б.].

Түркіменистанның Қылмыстық кодексі қылмыстың нысанасы ретінде балықтар-

⁹ 25, 63-баптар. Закон Украины от 13 декабря 2001 года №2894-III «О животном мире»// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30393548 (Жүгінген күні 02.12.23 ж.)

¹⁰ Закон Украины от 6 февраля 2009 гоа №486-IV «О рыбе, других водных живыхресурсах и пищевой продукции из них» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30848436(Жүгінген күні 02.12.23 ж.)

¹¹ Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года №275-3// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414984 (Жүгінген күні 11.12.23 ж.)

¹² 32 бабы. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года №275-3// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414984 (Жүгінген күні 11.12.23 ж.)

ды, теңіз аңдарын, су жануарларын және кәсіпшілік теңіз өсімдіктерін айқындайды¹³. Табиғи ортадағы жануарлар, яғни теңіз сүтқоректілері, моллюскалар, шаян тәрізділер, су жануарлары ретінде танылады, бірақ суда жүзетін құстар мен жүнді аңдар 359-бап «Заңсыз аң аулау» бойынша саралауға ие. Мемлекетте су биологиялық ресурстарын қорғау және пайдалану саласындағы құқықтық қатынастарды реттеу Түркіменстанның «Балық аулау және су биологиялық ресурстарын сақтау туралы», «Жануарлар дүниесін қорғау және ұтымды пайдалану туралы», «Өсімдіктер әлемі туралы» Заңдары және өзге де нормативтік құқықтық актілер арқылы іске асырылады. Жоғарыда аталған ерекшеліктерден айырмашылығы, ТМД мемлекеттерінің қылмыстық заңнамаларында алдын-ала сөз байласу арқылы адамдар тобының жасауы саралаушы белгілерінің қатарына жатады.

Нәтижелер

Жоғарыда аталған мемлекеттердің басым бөлігі Қазақстанда су биологиялық ресурстарын заңсыз алуға қарсы күрес саласында, атап айтқанда, Каспий маңы аумақтарында ортақ мүдделерге ие. Қазіргі уақытта Каспий маңы мемлекеттері (Ресей, Қазақстан, Әзірбайжан, Түрікменстан және Иран) арасында қауіпсіздік саласындағы келісімге, Тегеран конвенциясына, Каспий теңізінің су биологиялық ресурстарын сақтау және ұтымды пайдалану туралы келісімге, Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенцияға қол қойды [8]. Олардың ережелері ықтимал болашақта Каспий теңізіндегі биологиялық ресурстарды заңсыз өндіруге (браконьерлікке) қарсы күрес саласында ынтымақтастық туралы хаттаманы талқылау кезінде ескерілуі мүмкін. Осы құжатты қабылдаудың маңыздылығы туралы мәселе 2022 жылғы маусымда өткен Алтыншы Каспий саммитінде талқыланды. Жоғарыда аталған мемлекеттер бірнеше рет осы су ресурстарында бекіре тұқымдас балықтарды өндіруге шектеу қойды, балық аулау тек ғылыми және олардың санын көбейту мақсаттарға рұқсат етілді. Уылдырық шашатын су бассейндерін тікелей заңсыз алу және экономикалық пайдалану сирек кездесетін балық тұқымдары мен су жануарлары мен өсімдіктер санының тез азаюына және оларды жойылып кету қаупі төнген түрлерге жатқызуға себеп болды.

Су биологиялық ресурстарын заңсыз алғаны үшін қылмыстық жауапкершілікті анықтау бөлігінде ТМД елдерінің заңнамалық тәжірибесінде жасалған талдау негізінде зерттелетін ресурстарды қорғауды қамтамасыз етудің ұқсас міндеттерімен қатар, елдердің заңнамаларында реттеу тетігінде айырмашылықтар бар екенін анықтауға болады [9, 28 б.]. Осыған байланысты белгілі бір әрекеттерді жасауға тыйым салатын және оларды сақтамағаны үшін жауапкершілік тетігі бар заңнамалық актілердің жүйелерінің әртүрлілігін; заңсыз әрекеттің нысанасын, объектісін экологиялық игілік, мүлік ретінде тану; қылмыстың объективті жағының белгілеріндегі құрамдар мен айырмашылықтарды қараудың дәлдігін; санкциялық шараларын атап өту қажет.

Қорытындылар

Су биологиялық ресурстарын қорғау мен ұтымды пайдалануға қатысты елдер арасындағы ынтымақтастық мүмкіндігін қарастыра отырып, тиімді өзара іс-қимыл жасау үшін ықтимал ұйымдастырушылық шараларды айқындау қажет:

- су ресурсының тиісті орны, оны пайдалану шекаралары, флора мен фауна өкілдерінің болуы, балықтардың, өсімдіктердің белгілі бір тұқымдарын, пайдаланылатын құралдар мен әдістерді шектеу және ықтимал алу көлемі туралы ақпараттың елдердің тиісті органдары толықтыратын базада болуын қамтамасыз ете алатын цифрлық қосымшаларды немесе сервистерді әзірлеу және енгізу. Бұл ретте азаматтар үшін мұндай сервистің болуы заңнаманы сақтамағаны үшін қылмыстық және әкімшілік жауапкершілік шаралары туралы білуге мүмкіндік береді. Ресей Федерациясында су объектілері, балық аулау ережелері, мүмкін рұқсат етілген балық аулау орындары туралы нұсқаулар және т.б. туралы азаматтарды хабардар ету үшін «Клево гид» қосымшасы жасалды;

- су биологиялық ресурстарына қатысты қылмыстарды тергеу саласында мемлекетаралық шарттар жасасу және тәжірибе алмасу бөлігінде халықаралық өзара іс-қимылды дамыту;

- Еуропа Кеңесінің қылмыс мәселелері жөніндегі Еуропалық комитеті ұсынған экологиялық қылмыстар үшін заңды тұлғалардың заңды жауапкершілігін белгілеу

¹³ 358 бап. Уголовный кодекс Туркменистана от 12 июня 1997 года №222-І// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31295286 (Жүзінген күні 11.12.23 ж.)

мәселесін қарау. Мұндай жағдай Франция, Ұлыбритания, Американың кейбір штаттарының заңнамасына енгізілген. Экологиялық зиянды өтеу әрқашан табиғи объектіні, ресурстарды, қоршаған ортаны қалпына келтіруге ықпал ете алмайды [10, 182 б.]. Бұған кінәлі заңды тұлғаларға қатысты айыппұлдар көмектесе алады. Айыппұлдардан басқа, халықаралық тәжірибе белгілі бір қызметпен айналысу құқығын шектеу, заңды тұлғаны тарату, көпшілік алдында айыптау және т.б. сияқты шараларды бөліп көрсетеді [11, 56 б.].

Ұлттық заңнамада, жоғарыда қарастырылған елдердің заңнамалары сияқты, су биологиялық ресурстарын қорғаудың

құқықтық тетіктері белгіленген. Сонымен қатар, техникалық құралдарды дамыту, заңсыз алудың әртүрлі әдістерін қолдану, тіршілік ету ортасының нашарлауы қоршаған ортаға келтірілген зиян көлемінің ұлғаюына әкеледі. Сондықтан су биологиялық ресурстарын заңсыз алу үшін жауапкершілікті айқындайтын шаралардың тиімділігін бағалау үшін ТМД елдері мен басқа да шет мемлекеттердің заңнамалық тәжірибесін жан-жақты зерделеу; қоғамдық қауіптілік және қоршаған ортаға келтірілген залал мөлшеріне сәйкес жауапкершілікті қолдану; заңмен қылмыстық қол сұғушылықтан қорғалатын объектілердің тізімін айқындау қажеттігін туғызады.

ӘДЕБИЕТ

1. Чертова Н.А. *Объективные признаки преступлений против экологической безопасности водной среды и пути их совершенствования*//Гос-во и право. - 2004. - № 8. - 65-69с.
2. Pankina I., Jola V. *Some criminalistic features of the investigation of crimes related to illegal extraction (capture) of water biological resources*//Scientific Notes of V I Vernadsky Crimean Federal University Juridical science. - №7(4): February, 2023.-P. 181-185. [Электрондық ресурс]//URL:<https://www.researchgate.net/publication/368703598> (Жүзінген күні 21.12.23 ж.)
3. Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П., Ревина В.В. *Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. Учебник*. - Москва: Издательский дом Академии Естествознания, 2017.- 396 с.
4. Агыбаев А.Н. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме : жалпы және ерекше бөліктер*. - Алматы: Жеті жарғы, 2015. - 768б.
5. Савичев А.А. *Незаконная добыча водных биологических ресурсов: криминологический аспект* // Викимология. - 2023. - Т.10. - № 1. - 89-100с.
6. Панасенко Д.Н. *Международно-правовая интеграция прикаспийских государств на основе Тегеранской конвенции для преодоления браконьерства осетровых* // Вестник АГТУ. - 2006. - № 5(34). - 263-272с.
7. *Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / Под общ. ред. А. В. Баркова, В. М. Хомича*. - Минск: ГИУСТ БГУ, 2007. - 1007с.
8. Azimov L.E. *The most common ways and means to prepare and commit illegal extraction (catch) aquatic biological resources. Features of their application in the Caspian sea* // Gaps in Russian Legislation. - № 4, 2014. - P.178-182 [Электрондық ресурс]//URL: <https://urvak.org/articles/probe-vypusk-4-naibolee-rasprostranennye-sposoby-i/?ysclid=lrhebpqog473329103> (Жүзінген күні 21.12.23 ж.)
9. Лопашенко Н.А. *Экологические преступления*. - Москва: Юрид. центр Пресс, 2002. - 800с.
10. Трушин А. Г. *Проблемы уголовной ответственности юридических лиц, связанные с уклонением от уплаты налогов*//Право и образование. - 2008. - № 4. - С.178-184.
11. Кафтанников А.А. *Система мер уголовной ответственности юридических лиц // Криминологические и уголовно-правовые вопросы борьбы с преступностью: сб.науч.ст.* - Екатеринбург: Изд-во Урал.ин-та коммерции и права, 2004. - 119 с.

REFERENCES

1. Chertova, N.A. *Ob#ektivnye priznaki prestuplenij protiv jekologicheskoy bezopasnosti vodnoj sredy i puti ih sovershenstvovanija* // Gos-vo i pravo.- 2004.- № 8.- 65-69s.
2. Pankina I., Jola V. *Some criminalistic features of the investigation of crimes related to illegal extraction (capture) of water biological resources* // Scientific Notes of V I Vernadsky Crimean Federal University Juridical science. - №7(4): February, 2023. - P. 181-185. [Jelektronдық resurs]

// URL: <https://www.researchgate.net/publication/368703598> (Zhygingen kyni 21.12.23 zh.)

3. Bekmagambetov A.B., Revin V.P., Revina V.V. *Ugolovnoe pravo Respubliki Kazahstan. Osobennaja chast'. Uchebnik / Moskva: Izdatel'skij dom Akademii Estestvoznaniya, 2017.—396 s.*

4. Azybaev A. N. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне тәсіндірме : zhalpy zhәне erekshe bөlikter. - Almaty: Zheti zharay, 2015. - 768b.*

5. Savichev A.A. *Nezakonnaja dobycha vodnyh biologicheskikh resursov: kriminologicheskij aspekt//Viktimologija. - 2023. - T.10. - № 1. – 89-100s.*

6. Panasenko D.N. *Mezhdunarodno-pravovaja integracija prikaspijskikh gosudarstv na osnove Tegeranskoj konvencii dlja preodolenija brakon'erstva osetrovyh//Vestnik AGTU. - 2006. - № 5(34). - 263-272s.*

7. *Nauchno-prakticheskij kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Belarus'/Pod obshh. red. A. V. Barkova, V. M. Homicha. - Minsk: GIUST BGU, 2007. - 1007s.*

8. Azimov L.E. *The most common ways and means to prepare and commit illegal extraction (catch) aquatic biological resources. Features of their application in the Caspian sea//Gaps in Russian Legislation.-№ 4, 2014. - R. 178-182[Jelektronдық resurs]//URL: <https://urvak.org/articles/probe-vypusk-4-naibolee-rasprostranennye-sposoby-i/?ysclid=lrhe6pgqog473329103> (Zhygingen kyni 21.12.23 zh.)*

9. Lopashenko N.A. *Jekologicheskie prestuplenija. - Moskva: Jurid. centr Press, 2002. – 800s.*

10. Trushin, A. G. *Problemy ugolovnoj otvetstvennosti juridicheskikh lic, svjazannye s ukлонeniem ot uplaty nalogov//Pravo i obrazovanie. - 2008. - № 4. - S. 178-184.*

11. Kaftannikov A.A. *Sistemamerugolovnoj otvetstvennostijuridicheskikh lic//Kriminologicheskie i ugolovno-pravovye voprosy bor'by s prestupnost'ju: sb. nauch.st. - Ekaterinburg: Izd-vo Ural. in-ta kommercii i prava, 2004. - 119 s.*

